

2.7. Leksikologija i koncept Rječnika

Kako je već ranije rečeno, lijeva, njemačka strana Rječnika po svemu sudeći preuzeta je iz nekog drugog rječnika. U izboru natuknica mogu se primijetiti brojni nedostaci, npr. nisu dani svi osnovni brojevi, imena mjeseci ili strana svijeta. To se vjerojatno može opravdati time što su takve podatke redovito davale onovremene gramatike turskog jezika.

Iako zbog opsega rječnika nije bilo moguće utvrditi brojčani podatak o tome koliki je udio riječi arapskog i perzijskog porijekla, sigurno je da prevladavaju izvorno turske riječi. Jednako je tako i kod Argentija (Argenti: 130). Kod Megisera je prema porijeklu riječi 62% turskih, 21% arapskih, 14% perzijskih, 3% grčkih te vrlo malo talijanskih i slavenskih (Stein, 2004: 103). Kod Büttnera se, pored navedenih, može još spomenuti i vrlo malen udio riječi armenskog porijekla, koje su većinom prijevodi pojmova vezanih uz crkvu. U rječniku su uz neke riječi stranog porijekla stavljene natuknice *arab.*, *pers.* i *arm.*⁹² Ne zna se na koji je način Büttner to definirao, ali je sigurno da ih nije prepisao iz nekih od dostupnih rječnika (npr. Meninskog, Molina i Megisera).

92 Natuknica *arab.* stoji uz sljedeće riječi:

Aber. Ama. lakim. arab.

Apostel. Tevabi. Resul. arab.

Ausreissen. durch-gehen. kacsmak. sivischmek. firar olmak. arab.

Brachmonath, id e' Junig. Husairan – ai. arab.

Geißt, der heilige geißt. Ruhu kadus. arab.

Handel-schaft. Alisch-verisch. Ticsaret. arab. pasarghianlük.

Nahme. ad. ism. arab.

Obgemeldet. Szikr. arab.

Pflicht. Schuldigkeit. borcs. fars. arab.

Schwein. Domus. Hansir. arab.

Seite. Jan. Taraf. ğenab. arab.

Still. sus. uslu. süküt. arab.

Strahl. yschyk. nur. arab.

Traum. Düsch. vaka. arab.

Tugend. Hüner. Elim. arab.

Überlaufer. katschkün. Firar etecsi. arab.

Verwirrt, unordentlich durch einander habur csubur. karişch burusch. kariş-burusch sös – jol – isch – ada. ischün – gücsün /tuû operari/ kariş buruşdur herzaman. Ischün – gücsün habu /arab/ - sambakdr. habu *.

Verzagen. ğiansys olmak. korkak olmak. Sefig /arab./ olmak.

Unterst. Schlechtest. alcsak. Enalcsak. Etna. arab. Etna adam.

Vorfallen. düschmek. sughur /arab/ olmak. Suhur etmek.

Wein-monats. id e' october. Teskuri evel. arab.

Natuknica *pers.* stoji uz sljedeće riječi:

Fell-eißen. csamadan. pers. Sepet.

Ponekad se čini da je u izboru riječi Büttner preferirao one turskog porijekla, čak i onda kad bi se npr. s obzirom na balkanske turcizme mogla očekivati riječ neturskog porijekla; npr. sintagmi koja kod Meninskog glasi: *defter chāne kātībi* (2097), Büttnerov je ekvivalent *Defter–hane–jasicsisi* (27), iako je vrlo vjerojatno da je (barem posredno) prepisana od Meninskog. (I iako i Büttner ima riječ *kātīp*: kiatib (90); Ssr–kiatibi (g.v.) (49)).

Sastav tvorbenih morfema i njihovo značenje uglavnom odgovaraju stanju u ST. Od toga odstupaju jedino deminutivni sufiks SO *-džugaz* (Guzev: 36) u: *köücses* (17) i *csankcsighas* (86), te denominalni sufiks za tvorbu glagola SO *-ar-* (Guzev: 38), ali samo u ova dva primjera: *Evermek* (108); *evermek* (12), i *Suarmak* (17). No, produktivnost i distribucija sufiksa razlikuje se od ST; sufiksi *-IIK* (i u: *-mAKLIK* i *-mALIK*) i *(y)IcI* te *-IA-*, i nešto manje *-CI* i *-II* iznimno su brojni.

Za Büttnerov je turski karakteristična tendencija *poimeničavanja imenica*: sufiks *-IIK* dodavan je na imenice i turskog i stranog porijekla. Npr.:

Abbruch thun sich v.g. im essen. Behris, behrislük dutmak. (1)

Dampfloch. Sollukluk. (30)

Danck. pereghiedluk. (30)

Lehre. Ilimlik. (67)

Tyrraney. Sullum. Sullumluk. (104), i dr.

Brojnost sufiksa *-mAKIIK* i *-mALIK* uvjetovana je relativno malim brojem glagolskih imenica *-mA* i *-(y)Iš*, te nepoznavanjem odgovarajućeg ekvivalenta, bilo da je on porijeklom iz turskog ili arapskog i perzijskog. Primjeri:

Glaub. Inanmaklik. Din. (52)

Schutzen-schirm. Sahabsikmaklük. Sahablük etmelük. (90)

Sinn. Duimaklük. (93), i dr.

I brojnost sufiksa *-(y)ICI* najčešće je uvjetovana nepoznavanjem odgovarajućih ekvivalenata, npr.:

Handwerks-mann. Sennatkıar. pescheker. pers. marifet – sahabı.

Leder. Deri. *Leffze.* Dutak. Lebler. pers.

Lustiger orts. acsiklik – jer. sergiah – jer. Tamascha – jeri. pers.

Stincken. fena – pis /pers./ kokmak.

Verthun, verschwenden. Esmek. *Sein gut verthun.* Mallini ezmek. ite Eksiltmek. hartsch etmek. Tüketmek. pucs /pers./ etmek. Joghetsmek.

Wasser. su. ab. persice.

Wein. Scharab, bade. pers.

Welt. Dünya. ğihan. pers. derkia. pers.

Natuknica *arm.* stoji uz sljedeće riječi:

Ablaß-Pfenning. Süret. Mendal. arm.

Firmung. oczun. arm.

Einwohner. oturuĝu. Duruĝu. (37)

Mittler. araja ghitecsi. (71)

Trincker. Icsicsi ~ icsghycsi⁹³. (103)

Sufiksom -IA tvore se glagoli od imenske osnove. Takvi glagoli ne ostaju samo u aktivu, nego se zatim proširuju i sufiksima drugih likova, npr.:

Trucken. basmalamak. (103)

Angstigen. Dargünlatmak. (8)

Sauer-teig. Ekcschi hamur. hamur ekschilenmisch. (84)

Angräntzen. hututlaschmak. (8), i dr.

Primjeri za neobičnu uporabu sufiksa -CI i -II su sljedeći:

Tugendsam. Elimli. (104)

Ruhig. Rahatly. (82)

Ochsen-händler. Cselepsi. Cseleb. (74)

Schenck. mundschenck. kadehcsy. kadehdar. (86)

Posljednja dva primjera pokazuju da je Büttner znao i ispravne prijevode, ali je ipak dodavao i ove druge. Uz natuknicu *ebedijet* Meninski je, uz napomenu *Turcicum* naveo i varijantu *ebedilik'* (s. 21). Prema tome, moguće je da se i navedene Büttnerove natuknice ne mora uvijek gledati samo kao njegove tvorbe, nego da su bile uobičajene u govornom jeziku, iako ih rječnici ne bilježe.

Kako je već spomenuto, genitivna veza poslužila je kao vrlo produktivan deskriptivni način prevodenja onih riječi kojima Büttner nije znao ekvivalente. Primjeri za to su sljedeći:

Schlaff-kammer. ujku – odasy. (87)

Sieg-haus. krancken-haus. Hastalar – evi. (93)

Tisch-gesell. Sofra – joldaschy. (101)

Elenbogen. kol – disii. (37)

Ruhe-platz. Dignenecsek jer. Rahat – jeri. (82)

Ruhe stund. rahatlük sahaty – vachty. (82)

Ruben – tag. Rahat – rahatlük – ghüni. (82), i dr⁹⁴.

93 Zanimljiv je slučaj sa ST *saraç* što se kod Büttnera bilježi kao *saracsy* (80, 83). Iako bi se moglo pomisliti da se radi o pogrešnoj interpretaciji /č/ (što bi, doduše, bio jedini slučaj takve interpretacije), vjerojatnije je da je Büttner smatrao da ta riječ također sadrži sufiks -ci, uz što se uklapa i njezino značenje zanimanja odnosno vršitelja radnje.

94 Zanimljiv je i slučaj složenica kojima je u drugom dijelu riječ *bağa* (staroturkijski: *bağa* (Tietze, 259)):

kaplumbağa (Men.: *kaplü bagha*, 3619): *kablim–baghy* (87)

kurbağa (Men.: *kyrbagha*, *kurbagha*, 3662; *kurbagha*, 3786; također i: *bagha*, 853): *kurbaghi* (66); *kurbaghü* (46)

Nadalje, jedna od vrlo uobičajenih tehnika prevođenja bila je i prevođenje negiranjem antonima natuknice navedene na njemačkom, npr.:

Verachten. adam jerine komamak. Saimamak. (106)

Fell-schlagen. nit treffen. rast ghetürmemek. (43), i dr.

Neki od manje učestalih načina *približnog* i *opisnog* prijevoda (participi, atribuiranje, i sl.) mogu se vidjeti i u sljedećim natuknicama:

Schlaf-sucht. uikulu – hastalyk. (87)

Artzney-mittel wieder gift. Sehire – karschilik. (10)

Kinderlehrbuch. Din-scheileri-bilenecsek kitab. (63)

Vollmond. Dolu – ai. tamam ai. (116)

Danckbar. Eilik – bilen. (30), i dr.

Vrlo je malo radova koji transkribirane tekstove obrađuju s aspekta leksikologije i, posebno, leksikografije. Jedan od novijih je analiza E. Siemieniec Gołaś: *The Formation of Substantives in XVIIth Century Ottoman Turkish* (Krakov, 1997). Međutim, u njemu su natuknice iz nekoliko rječnika i djela iz toga vremena statističkom metodom okupljene oko pripadajućega sufiksa, bez daljih obrazloženja. Tako se prema njemu može vidjeti samo toliko da su sufiksi koji su kod Büttnera bili nešto produktivniji nego u ST jednako tako brojni i u ostalim tekstovima toga vremena. Treba li to pripisivati autorima transkribiranih tekstova i činjenici da su bili stranci ili je to, kako se po spomenutoj natuknici iz Meninskog može vidjeti, obilježje jezika nižih slojeva odnosno onih koji nisu bili upućeni u službeni osmanski jezik, ostaje pitanje.

Ovdje se, nastojeći istaknuti osnovne crte Büttnerovog rječnika, više prostora posvetilo onim riječima i frazama koje su neobične ili vjerojatno netočne. No, treba jasno reći da rječnik i s leksikološkog aspekta odražava vrlo visok stupanj poznavanja jezika. Među navedenim primjerima vjerojatno su najneispravniji bili primjeri genitivne veze. U odnosu na cijeli rječnik, takvih je primjera relativno malo; oni su, na neki način, samo odraz Büttnerove smjelosti i upornosti u iznalaženju prijevoda. Puno je više onih u kojima je Büttner i na semantičkom i na sintaktičkom planu ispravan. Npr. uz natuknicu ST *bal* Büttner ima sintagme: Baal–mumu (62), baal–suju (70), bal–schebety (70) i Bal–kabaghy (64). Meninski pod natuknicom *bal* (679) ima *bal mumy* i *bal suji*. Sintagmi sa *şerbet* i *kabak* nema ni pod navedenom, ni pod tim natuknicama (str. 2794 te 3610 i 3616). Kako ove sintagme nemaju ni Molino ni Meninski, očigledno je da

tosbağa (Men. nema, v. *kurbağa*): Tos–baghy (87).

Promjenu /a/ > /i/ ne podržavaju ni Meninski ni Molino (*kaplubaya*, *kaplubaya*; *kurbaya*, *tosbaya*). Promjena u navedenim riječima nema potvrde ni u dijalektima. Stoga je najvjerojatnije rješenje to da je Büttner ove složenice shvatio kao genitivnu vezu, što se vidi i po tome što ih je u dva primjera pisao s povlakom.

pripadaju samo Büttneru. Pored ovakvih običnih primjera kojima se može pokazati razina Büttnerovog znanja, ima i nekih koje pokazuju puno više bliskosti s jezikom. Takav je primjer sintagma *Ismir Siai*, naziv vrste grožđa kojemu je u natuknici dodan opis na njemačkom kao da je taj naziv naučen uživo, u izravnom dodiru s jezikom: *Zi-beben*. kuru üsüm. *grosse gelbe mit stengel*: rasaki üsüm. *kleine schwarze*: kusch üsümi. *andere etwas grössere schwarze*: Ismir Siai (123). Ovdje ga navodimo u nadi da će se, budući da nije zastupljen ni u jednom od velikih rječnika, jednom možda naći u nekom od tekstova koje će se na taj način moći povezati s Büttnerom.

2.8. Zaključak

S obzirom na područje i vrijeme u kojemu je Büttnerova ostavština nastala, u analizi njegova jezika moglo se računati da će se u obilježjima prepoznati neka od sljedeća četiri jezična sloja: 1) osmanski koji je bio službeni jezik, 2) istanbulski idiom, 3) zapadnorumelijski dijalekt i 4) pučki varijetet turskog jezika koji se razvio na južnoslavenskom supstratu.

Kad se turski jezik Büttnerovog rječnika analizira prema kriterijima po kojima je Németh definirao obilježja zapadnorumelijskog turskog (prema: Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine, *TDAY*, 1980-81: s. 113-167.), vidi se da se Büttner ne može svrstati u taj dijalekt, jer prema Némethovim parametrima, Büttnerov turski samo prema pravilu 2. i dijelom 6. nosi obilježja zapadnorumelijskog turskog. Usporedba s Némethovim parametrima daje sljedeće rezultate:

1. Visoki vokali u auslautu ne ostvaruju se samo kao /i/
2. Sufiks -mİş pretežno se ostvaruje alomorfom /miş/
3. /i/ se ne realizira kao /i/ u "određenim pozicijama"⁹⁵
4. Nije poznata velarizacija fonema /ö/ i /ü/
5. Palatalni aspekt vokalne harmonije u potpunosti je proveden
6. Promjena STAT /ö/ > /ü/ kod Büttnera je poznata, ali ne u svim primjerima u kojima bi se trebala ostvariti: nema je npr. u ördek (Büttner: örtek (38)) i köprü (Büttner: köprü (25); köprü (42); kaik-köprüsü (g.v.) (86); Eigreti köprü (87)), riječima koje su Némethu poslužile kao indikatori ove promjene na Balkanu
7. Velari /g/ i /ɣ/ velikim dijelom nisu sačuvani u postvokalnoj poziciji i u auslautu
8. Present na -y nije poznat.

I cijela je analiza upućivala na slične rezultate, premda, s obzirom na veličinu analiziranog korpusa, uglavnom nije bilo unisonih odgovora. Nadalje, Büttnerov jezik ni na

95 Prijevod "određene pozicije" naveden je na mjestu originalnog "belli durumlarda" u turskom prijevodu Némethovog članka (s. 122). Pravilo je bilo moguće tek okvirno primijeniti na Büttnera, jer nije jasno o kojim je pozicijama riječ: Németh istovremeno analizira i korijenske i derivacijske i dezinencijalne morfeme.